

PETER VEDEL KESSING

Terrorbekæmpelse og menneskeret

*– med særlig fokus på retten til ikke at blive udsat for
vilkårlig frihedsberøvelse og tortur, umenneskelig eller
nedværdigende behandling*

JURIST- OG ØKONOMFORBUNDETS FORLAG

Terrorbekæmpelse og menneskeret

– med særlig fokus på retten til
ikke at blive udsat for vilkårlig
frihedsberøvelse og tortur, umenneskelig
eller nedværdigende behandling

This page intentionally left blank

Peter Vedel Kessing

Terrorbekæmpelse og menneskeret

– med særlig fokus på retten til
ikke at blive udsat for vilkårlig
frihedsberøvelse og tortur, umenneskelig
eller nedværdigende behandling

Jurist- og Økonomforbundets Forlag
2009

*Terrorbekæmpelse og menneskeret
– med særlig fokus på retten til ikke at blive udsat for vilkårlig frihedsberøvelse
og tortur, umenneskelig eller nedværdigende behandling*

1. udgave, 1. oplag

© 2009 by Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Alle rettigheder forbeholdes.
Mekanisk, elektronisk, fotografisk eller anden gengivelse af
eller kopiering fra denne bog eller dele heraf
er ifølge gældende dansk lov om ophavsret ikke tilladt
uden forlagets skriftlige samtykke eller aftale med Copy-Dan.

Omslag: Bo Helsted
Tryk: Narayana Press, Gylling
Indbinding: Damm's Forlagsbogbinderi, Randers

Printed in Denmark 2009
ISBN 978- 87-574-1978-8

*Udgivet med støtte fra
Fonden til Støtte af Retsvidenskabelig Forskning
ved Københavns Universitet*

Jurist- og Økonomforbundets Forlag
Lyngbyvej 17
Postboks 2702
2100 København Ø

Telefon: 39 13 55 00
Telefax: 39 13 55 55
e-mail: forlag@djoef.dk
www.djoef-forlag.dk

Indholdsfortegnelse

Forord	17
I. del. Formålet med afhandlingen	19
Kapitel 1. Indledning, formål, afgrænsning, mv.	21
Afsnit 1. Ny og gammel terrorisme – de folkeretlige implikationer.....	21
Afsnit 2. Formålet med afhandlingen og afgrænsning.....	24
Afsnit 3. Metode og folkeretlige retskilder.....	27
Afsnit 4. Indledende om fortolkning af folkeretlige og menneskeretlige regler.....	30
Afsnit 5. Indledende om terrorisme og folkeretlige regelsammenstød.....	33
II. del. Terrorismen i folkeretlig belysning	37
Kapitel 2. Terrorismen i fredstid	39
Afsnit 1. Indledning.....	39
Afsnit 2. Overblik over det folkeretlige forbud mod terrorisme i fredstid.....	39
2.1. Internationale og regionale konventioner mod terrorisme.....	39
2.2. FN's Sikkerhedsråd mod terrorisme.....	46
Afsnit 3. Hvordan defineres terrorisme i fredstid.....	49
3.1. Forsøgene på at opnå enighed om en international generel definition af terrorisme.....	49
3.1.1. Hvorfor er det vigtigt med en international definition af terrorisme?	49
3.1.2. Forsøgene i FN på at opnå enighed om en generel definition af terrorisme	52
3.2. Elementer i de eksisterende generelle definitioner af terrorisme	56
3.2.1. Eksisterende generelle ”definitioner” af terrorisme.....	56

Indholdsfortegnelse

3.2.2. Fælleselementer i de eksisterende definitioner af terrorisme	59
3.3. Kan der i gældende folkeret opstilles en international generel definition af terrorisme?.....	63
3.3.1. Kan international terrorisme afgrænses ud fra de 13 internationale antiterrorkonventioner?	63
3.3.2. Eksisterer der i folkeretlig sædvane en generel definition af terrorisme?	65
Afsnit 4. Hvem kan begå terrorisme i fredstid?	68
4.1. Er der undtagelser til definitionen af terrorisme? – Kan terrorhandlinger være lovlige handlinger?	69
4.1.1. Er der en ret til at gøre modstand for frihedskæmpere, mv.?	69
4.1.2. Statsterrorisme	74
4.2. Vurdering af løsningsforslag fra FN's ”High-Level Panel”	75
4.3. Hvem kan begå terrorisme efter de 13 internationale antiterrorkonventioner.....	78
Afsnit 5. Med hvilke folkeretlige midler kan terrorisme i fredstid bekæmpes?	79
5.1. National/ikke-grænseoverskridende terrorisme	80
5.1.1. Strafferetlig forfølgning.....	80
5.1.2. Anvendelse af væbnet magt mod terrorisme i fredstid ...	80
5.2. International/grænseoverskridende terrorisme	81
5.2.1. Retlige reaktionsmuligheder mod gerningsmand og opholdsstat	82
5.2.2. De folkeretlige muligheder for at anvende væbnet magt mod terrorhandlinger i fredstid.....	88
Afsnit 6. Sammenfatning	94
Kapitel 3. Terrorismen under væbnet konflikt	97
Afsnit 1. Indledning.....	97
Afsnit 2. Forbuddet mod terrorisme i den humanitære folkeret	98
Afsnit 3. Definitionen af terrorisme i den humanitære folkeret.....	99
3.1. Definitionen.....	99
3.2. Sammenligning med elementer til en definition af terrorisme i fredstid.....	102
3.3. Hvem kan begå terrorisme under væbnet konflikt? – Kan terrorhandlinger være lovlige handlinger?	104
Afsnit 4. Med hvilke folkeretlige midler kan terrorisme bekæmpes efter den humanitære folkeret?	105

4.1. Hvornår er der tale om en international/ikke-international væbnet konflikt?	105
4.1.1. Definitionen af international væbnet konflikt	106
4.1.2. Definitionen af ikke-international væbnet konflikt	108
4.1.3. Sammenfatning	113
4.2. Reaktionsmuligheder hvis international væbnet konflikt	114
4.2.1. Indledning – hvem kan begå terror efter den humanitære folkeret?	114
4.2.2. ”Kombattant-terrorister”	115
4.2.3. ”Reelle” civile terrorister	127
4.2.4. ”Irreelle” civile terrorister, der tager direkte del i fjendtlighederne, herunder spørgsmålet om ”ulovlige kombattanter”	131
4.3. Reaktionsmuligheder i ikke-international væbnet konflikt	149
4.3.1. Hvem kan begå terror efter den humanitære folkeret? ...	149
4.3.2. Terrorhandlinger udført af statslige væbnede styrker	149
4.3.3. Terrorhandlinger udført af ”reelle” civile	151
4.3.4. Terrorhandlinger udført af ”irreelle” civile – medlemmer af en væbnet gruppe	152
Afsnit 5. Anvendelsen af de internationale antiterrorkonventioner under væbnede konflikter	168
5.1. Gælder de internationale antiterrorkonventioner under væbnet konflikt?	169
5.1.1. Ikke-internationale væbnede konflikter	169
5.1.2. Internationale væbnede konflikter	169
5.2. Hvordan supplerer de internationale antiterrorkonventioner forbuddet mod terrorisme i den humanitære folkeret	180
5.3. Hvordan bør samspillet foregå under internatioal væbnet konflikt?	181
Afsnit 6. Sammenfatning: Hvad er terrorisme under væbnet konflikt? – Hvem kan begå terror, og med hvilke folkeretlige midler kan terror bekæmpes?	184
Afsnit 7. Kan en grænseoverskridende terrorhandling udført af ikke-statslige aktører (NSA) i fredstid i sig selv etablere en væbnet konflikt?	193
7.1. Indledning.....	193
7.2. Udgangspunktet: Grænseoverskridende NSA-terrorangreb begået i fredstid er en strafferetlig forseelse.....	194
7.3. Den amerikanske ”krig mod terror”	197
7.4. ”Krigen mod terror” – et begreb uden retligt indhold?	199

Indholdsfortegnelse

7.5. Samspil mellem jus ad bellum og jus in bello.....	203
7.6. Om ”henregning” og ”intensitet og omfang af terror-handlinger”	204
7.7. Kan et grænseoverskridende NSA-terrorangreb begået i fredstid etablere en ”væbnet konflikt”? (<i>jus in bello</i>)	211
7.7.1. International væbnet konflikt	211
7.7.2. Ikke-international væbnet konflikt	214
7.8. Sammenfatning	219
Kapitel 4. Sammenfatning og perspektivering.....	221
III. del. Om bekæmpelse af terrorisme og overholdelse af menneskeret.....	231
Kapitel 5. Skal stater respektere menneskeretlige forpligtelser i kampen mod terrorisme?	233
Afsnit 1. Indledning.....	233
Afsnit 2. Udgangspunktet: Menneskerettighederne skal respekteres i kampen mod terrorisme	236
2.1. Det folkeretlige udgangspunkt for løsning af normkonflikter ...	236
2.2. Eksisterer der en normkonflikt mellem anti-terrorforpligtelser og menneskeret?.....	238
2.3. Fortolkningsregler i regionale og internationale antiterror-instrumenter.....	240
2.4. Sammenfatning	243
Afsnit 3. Bindende resolutioner fra FN’s Sikkerhedsråd	244
3.1. Indledning.....	244
3.2. FN-Pagtens artikel 103	245
3.2.1. Artikel 103, anbefalinger og bindende beslutninger fra FN’s Sikkerhedsråd	245
3.2.2. Autorisationer fra FN’s Sikkerhedsråd	247
3.3. Kan bindende resolutioner og autorisationer fra FN’s Sikkerhedsråd fortrænge menneskerettighederne?	252
3.3.1. Sætter menneskerettighederne grænser for, hvad Sikkerhedsrådet kan pålægge stater?.....	252
3.3.2. Sætter menneskerettighederne grænser ved staters implementering af bindende resolutioner fra FN’s Sikkerhedsråd?	261
Afsnit 4. Sammenfatning	278

Kapitel 6. ”Balancen” mellem sikkerhed og retssikkerhed inden for det menneskeretlige system	281
Afsnit 1. Indledning – Om mulighederne for at indskrænke den menneskeretlige beskyttelse	281
Afsnit 2. Kan terrorisme begrunde begrænsninger i menneskerettighederne?	282
Afsnit 3. Kan terrorisme begrunde derogation fra menneskerettighederne?	287
3.1. De non-derogable rettigheder	288
3.2. De derogable rettigheder	289
3.2.1. Hvilke stater har derogeret under EMRK?	290
3.2.2. Under hvilke betingelser kan stater derogere?	291
Afsnit 4. Sammenfatning	299
Kapitel 7. Menneskerettighedernes retlige status, når stater bekæmper terrorisme ekstraterritorialt?	301
Afsnit 1. Indledning	301
Afsnit 2. Jus cogens, folkeretlig sædvane og ekstraterritorialitet	305
Afsnit 3. Det folkeretlige udgangspunkt om traktaters ekstraterritoriale anvendelse	308
Afsnit 4. Den ekstraterritoriale anvendelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention	311
4.1. Indledning	311
4.2. <i>Bankovic</i> -sagen og <i>Issa</i> -sagen	313
4.3. Effektiv kontrol med et område på en anden stats territorium – territorialt baseret jurisdiktion	316
4.3.1. Hvornår udøver en stat effektiv kontrol?	316
4.3.2. ”Effektiv overordnet kontrol” efter menneskeretten og ”besættelse” efter den humanitære folkeret	321
4.4. Kontrol og myndighed over en person, der befinder sig på en anden stats territorium – person baseret jurisdiktion	325
4.4.1. Kontrol og myndighed via ambassader og konsulater ...	326
4.4.2. ”Myndighed og kontrol” via bortførelse, arrest og fængsling	327
4.5. Beskyttelsesniveauet – De kontraherende staters forpligtelser ..	336
4.6. Territorialstatens ansvar, når staten hverken udøver effektiv kontrol over område eller personer	341
4.7. ”Espace Juridique”	344
4.8. Sammenfatning	346

Indholdsfortegnelse

Afsnit 5. Den ekstraterritoriale anvendelse af visse øvrige menneskerettighedskonventioner.....	347
5.1. Kortfattet om FN's Konvention om Civile og Politiske Rettigheder	347
5.2. FN's Torturkonvention	351
5.2.1. Forpligter FN's Torturkonvention stater, når de agerer uden for eget territorium?	351
5.2.2. Forpligter forbuddet i artikel 3 stater, når de handler uden for eget territorium?	356
Afsnit 6. Henregning og ansvar for menneskerettighedsbrud ved terrorbekæmpelse ved fælles operationer.....	362
6.1. Indledende om menneskeretlig jurisdiktion og henregning.....	362
6.2. Hvilken stat skal en konkret menneskerettighedskrænkelser henregnes til?	364
6.3. Kan selve overgivelsen af tropper til en anden stats/organisations effektive kontrol føre til et menneskeretligt ansvar?	371
Afsnit 7. Sammenfatning	376

Kapitel 8. Menneskerettighedernes retlige status ved terrorbekæmpelse under væbnet konflikt.....

379

Afsnit 1. Indledning.....	379
Afsnit 2. Gælder menneskerettighederne under væbnet konflikt?.....	380
Afsnit 3. Derogation under væbnet konflikt.....	385
3.1. Betydningen af ”krig” i artikel 15 i EMRK	386
3.2. Vil en væbnet konflikt altid true nationens eksistens?	387
3.3. Derogationen må ikke være ”uforenelig med statens øvrige forpligtelser”	388
Afsnit 4. Grundlæggende ligheder og forskelle mellem menneskeret og humanitær folkeret.....	391
Afsnit 5. Det overordnede samspil mellem menneskeret og humanitær folkeret.....	397
5.1. Internationale væbnede konflikter	397
5.2. Ikke-internationale væbnede konflikter.....	407
5.3. Komplekse situationer og scenarier.....	411

Kapitel 9. Sammenfatning

415

IV. del. Vilkårlig frihedsberøvelse og tortur og umenneskelig behandling af terrormistænkte

417

Kapitel 10. Forbuddet mod tortur, umenneskelig og nedværdigende behandling af terrormistænkte i fredstid og under væbnet konflikt .	419
Afsnit 1. Indledning.....	419
Afsnit 2. Det internationale forbud mod tortur.....	420
Afsnit 3. Terrorbekæmpelse og definitionen af tortur, umenneskelig og nedværdigende behandling.....	426
3.1. De amerikanske ”torturmemoer”.....	426
3.2. Definitionen af tortur, umenneskelig og nedværdigende behandling i menneskeretten.....	428
3.2.1. De tre typer ulovlig behandling.....	428
3.2.2. Definitionen af tortur.....	430
3.2.3. Definitionen af umenneskelig og nedværdigende behandling.....	433
3.3. Definitionen af tortur og umenneskelig behandling under væbnet konflikt.....	434
3.3.1. Definitionen af tortur under væbnet konflikt.....	435
3.3.2. Definitionen af umenneskelig behandling under væbnet konflikt.....	437
3.4. Samspil mellem menneskeret og humanitær folkeret under væbnet konflikt.....	439
Afsnit 4. Efterforskning af klager fra terrormistænkte over tortur og umenneskelig behandling.....	440
4.1. Efterforskning af klager over tortur og umenneskelig behandling efter menneskeretten.....	440
4.2. Efterforskning af klager over tortur og umenneskelig behandling efter den humanitære folkeret.....	443
4.3. Samspil mellem menneskeret og humanitær folkeret under væbnet konflikt.....	444
Afsnit 5. Mulige ”undskyldninger” for tortur.....	446
5.1. Er tortur og umenneskelig behandling (fortsat) en non-derogabel rettilighed?.....	447
5.2. Tortur og nødret.....	455
5.3. Tortur og ordre.....	460
5.4. Samspil mellem menneskeret og humanitær folkeret under væbnet konflikt.....	461
Afsnit 6. Brug af materiale modtaget fra andre stater, som kan være fremkommet ved tortur.....	461
6.1. Indledning.....	461
6.2. Anvendelse af ”torturmateriale” ved domstolene.....	464
6.2.1. Indledning.....	464

Indholdsfortegnelse

6.2.2. Domstoles inddragelse af materiale fremtvunget ved tortur	465
6.2.3. Domstoles inddragelse af materiale fremtvunget ved umenneskelig eller nedværdigende behandling	467
6.2.4. Bevisvurderingen	470
6.3. Anvendelse af ”torturmateriale” ved administrative organer	473
6.3.1. Forbuddet mod anvendelse af ”torturmateriale” i artikel 15 i FN’s Torturkonvention	473
6.3.2. Ansvar for medvirken	475
6.3.3. Jus cogens	478
6.4. Sammenfatning	479
Afsnit 7. Retten til ikke at blive udsendt til en stat, hvor der er risiko for tortur	480
7.1. Omfatter forbuddet kun udsendelse til tortur?	482
7.2. Er forbuddet mod udsendelse til tortur absolut?	483
7.3. Vurderingen af om der foreligger ”vægtige grunde”	489
7.4. Diplomatiske garantier	490
7.4.1. Den folkeretlige status af diplomatiske garantier	491
7.4.2. Menneskeretlige organers vurdering af diplomatiske garantier	497
7.5. Sammenfatning	502
Afsnit 8. Sammenfatning	503
Kapitel 11. Frihedsberøvelse af terrormistænkte	505
Afsnit 1. Indledning	505
A. Frihedsberøvelse af terrormistænkte i fredstid og under international væbnet konflikt	506
Afsnit 2. Hvad er ”frihedsberøvelse”?	506
2.1. Efter menneskeretten	506
2.2. Efter den humanitære folkeret	509
2.3. Sammenfatning	509
Afsnit 3. Er ”forebyggende frihedsberøvelse” af terrorister lovligt?	510
3.1. Er ”forebyggende frihedsberøvelse” lovligt efter menneskeretten?	510
3.2. Er ”forebyggende frihedsberøvelse” lovligt efter den humanitære folkeret?	516
3.2.1. Krigsfanger beskyttet af GK III	516
3.2.2. Civile beskyttet af GK IV	517
Afsnit 4. Supervision af frihedsberøvelsens lovlighed	520
4.1. Supervision af frihedsberøvelsen efter menneskeretten	520

4.1.1. Retten til at blive underrettet om grundene til anholdelsen	521
4.1.2. Retten til Habeas Corpus	521
4.1.3. Retten til bistand fra en advokat	523
4.2. Supervision af frihedsberøvelsen efter den humanitære folkeret	525
4.2.1. Krigsfanger	525
4.2.2. Civile beskyttede af GK IV	528
Afsnit 5. Sammenfatning og perspektivering	531
B. Frihedsberøvelse af terrormistænkte under ikke-internationale væbnede konflikter	537
V. del. Sammenfatning og perspektivering	545
Kapitel 12. Den overordnede påvirkning af menneskerettighederne efter den 11. september 2001	547
Afsnit 1. Indledning	547
Afsnit 2. Bekymring fra de menneskeretlige monitoreringsorganer, mv.	548
Afsnit 3. Mindre politisk bevågenhed om beskyttelse af menneske- rettighederne	550
Afsnit 4. Tvivl om den menneskeretlige beskyttelse på tre områder	555
4.1. Menneskerettighederne må fraviges i kampen mod terrorisme.	556
4.2. Menneskerettighederne gælder – men tvivl om anvendelses- området	558
4.3. Menneskerettighederne gælder og finder anvendelse – men på et lavere ”beskyttelsesniveau”	559
Afsnit 5. Er menneskerettighederne en forhindring eller en forudsæt- ning for at bekæmpe terrorisme?	561
5.1. Menneskerettighederne er en forhindring	561
5.2. Menneskerettighederne er en forudsætning	562
Abstract	569
Litteratur, mv.	571
Stikordsregister	591

This page intentionally left blank

“It is when the cannons roar that we especially need the laws..Every struggle of the state – against terrorism or any other enemy – is conducted according to rules and law. There is always law which the state must comply with. There are no "black holes ...

The state fights in the name of the law and in the name of upholding the law. The terrorists fight against the law, while violating it. The war against terrorism is also the law’s war against those who rise up against it.”¹

President A. Barak, Israel Supreme Court.

“Especially in matters of public security, the political process is liable to become overly responsive to immediate popular concerns, leading the authorities to allay the anxieties of the many at the expense of the rights of a few. This is precisely when courts ought to get involved, in order to ensure that the political necessities of today do not become the legal realities of tomorrow.”²

*Advocate General Poiares Madura,
Court of Justice of the European Communities*

1. Jf. Den Israelske Højesteret, *The Public Committee Against Torture in Israel v. The Government of Israel*, HCJ 769/02, 13. december 2006, pr. 61-62.
2. EU-Retten, *Yassin Abdullah Kadi v Council of the European Union and Commission of the European Communities*, Opinion of Advocate General Poiares Madura, Case C-402/05 P, 16. januar 2008, pr. 45.

This page intentionally left blank

Forord

Denne bog er en lettere redigeret og opdateret udgave af min ph.d.-afhandling, som jeg forsvarede ved Juridisk Fakultet i juni 2008.³ En ph.d.-afhandling som blev til efter fællesopslag og fællesfinansiering af Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet, og Dansk Institut for Menneskerettigheder.

Det betød, at jeg under udarbejdelsen af afhandlingen var tilknyttet både Det Juridiske Fakultet og Dansk Institut for Menneskerettigheder. Jeg var derfor i den særdeles privilligerede situation, at kunne trække på viden, ekspertise og bistand fra begge steder. Ligesom det gav mig mulighed for at få kendskab til forskellige perspektiver på de drøftede problemstillinger. Det har jeg opfattet som en meget stor fordel og styrke, og jeg vil derfor gerne takke både Det Juridiske Fakultet og Dansk Institut for Menneskerettigheder for at være gået positivt ind i dette samarbejde.

En række personer har ydet stor hjælp og bistand under udarbejdelsen af ph.d.-afhandlingen. Jeg vil først og fremmest gerne takke min vejleder, professor Jørn Vestergaard, og min bi-vejleder, seniorforsker Stéphanie Lagoutte. Derudover vil jeg gerne takke professor Jens Vedsted-Hansen, sekretariatschef Preben Søegaard Hansen og lektor Jens Elo Rytter for nyttige kommentarer samt alle i Forskningsafdelingen på Institut for Menneskerettigheder for hyggelige frokoster og gode diskussioner. Jeg er taknemmelig for de gode og nyttige kommentarer, jeg har modtaget fra mit bedømmelsesudvalg professor Ole Spiermann (formand), dr.juris Hanne Sophie Greve og professor Gregor Noll. Der skal også lyde en tak til stud. jur. Mathias Willumsen for hjælp til udarbejdelse af stikordsregister. Tak skylder jeg også til Fonden til Støtte af Retsvidenskabelig Forskning ved Københavns Universitet for støtte til udgivelsen af afhandlingen. Endelig skal der ikke mindst lyde en stor tak til min familie – Nana, Franka og August – for at bære over med mig og mine perioder med åndeligt fravær.

3. Bogen er så vidt muligt søgt opdateret indtil den 15. november 2008.